

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8795-8910>

Осмоловська А. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЕКОНОМІЧНА, ПОЛІТИЧНА ТА СОЦІАЛЬНА КРИЗИ ЄВРОПИ В XXI СТОЛІТТІ

У статті визначені сучасні тенденції та передумови виникнення кризи Європейського Союзу в XXI столітті. Дослідження, викладені в цій статті, пояснюють, як і на скільки був суперечливим процес об'єднання Європи, як наслідки цього процесу у вигляді багаторазових переплетених між собою кризових явищ впливають на сучасний світовий політичний порядок в цілому та зокрема Україну. Автором була розглянута та проаналізована робота іспанського соціолога-постмарксиста, Мануеля Кастельса, який спеціалізується на теорії постінформаційного суспільства, спільно з іншими європейськими авторами, – "Europe's Crises". Автори цієї книги мали на меті повернутись назад до процесу євроінтеграції, зосереджуючи особливу увагу на період з 2008 р. по теперішній час, і прагнути зрозуміти відмінні риси численних криз, що порушували спокій Європи за цей період часу. Були розглянуті чинники формування поняття європейської та національної ідентичності. У даній статті йдеться про те, що у випадку з ЄС спроба нав'язати ідентичність для реалізації європейського проекту викликала сильний опір, який загрожував усьому проекту. Процес європейської інтеграції досяг своєї мети, а саме запобігання війнам та конфліктам між його державами-членами але, можливо, інтеграція не була на стільки позитивною на економічному рівні, як ми могли очікувати. Слід зазначити, що сьогодні ЄС потребує стратегії, спрямованої на реагування на міграцію та біженців, але не може створити її. Це визнано в документах ЄС, але відповідні директиви не змогли здійснити цю політику. У статті зазначено, що криза в Європі є багатогранною: вона економічна, фінансова, соціальна та політична. І, як ми можемо побачити, це також культурні, інтелектуальні та моральні кризи, що впливають на саму суть цінностей, які визначають Європу та її ідентичність. Безумовним є той факт, що європейські кризові явища безпосередньо чи опосередковано впливають на Україну, її інформаційну присутність та уявлення про неї європейців.

Ключові слова: криза ЄС, європейська ідентичність, світовий політичний порядок, євроінтеграція, фінансова криза, національні держави.

На початок XXI століття діяльність Європейського Союзу до Brexit можна вважати успішною. Він став територією найбільшої економіки у світі, що становить близько чверті світового валового внутрішнього продукту (ВВП), найбільшим споживчим ринком, найбільшим сховищем невійськових науково-технічних знань на планеті. Відносний мир і стабільний безпековий простір були налагоджені між членами ЄС на довгі роки, а решта європейських конфліктів, в кінцевому рахунку, містили військове співробітництво зі Сполученими Штатами. Суспільний добробут досяг найвищого рівня серед інших країн, хоча не без посилення соціальної нерівності. Демократія, права людини та інститути громадянського суспільства були закріплені в повсякденній практиці європейських суспільств, проте бюрократичні моменти зберігають свою силу. Толерантність та міжнародна солідарність з тими країнами світу, що відносилися до категорії менш розвинутих або країн, що розвиваються, стали ключовим компонентом ідеології європейських інститутів.

Слід зауважити, що процес поступового розвитку ЄС не завжди мав позитивні наслідки. Він супроводжувався стагнацією економічного зростання разом із демографічною кризою та акцентом здебільшого лише на внутрішньоєвропейській політиці. Процес інтеграції призупинився, оскільки це було спричинено зростанням сприйнятливості політики проти Європейського Союзу в багатьох європейських країнах, а кульмінацією цього процесу став Brexit – добровільний вихід із ЄС країни-члена (результат референдуму Великобританії від 23 червня 2016 р.) [9].

Дослідження, викладені в цій роботі, пояснюють, як і на скільки був суперечливим процес об'єднання Європи, як наслідки цього процесу у вигляді багаторазових переплетених між собою

кризових явищ впливають на сучасний світовий політичний порядок в цілому та зокрема Україну. Будь-яка майбутня спроба відновити «європейську мрію», з надією зберегти проєкт спільної Європи, повинна спочатку враховувати сучасні європейські реалії. Добросусідські відносини з усіма країнами Європи мають стати ключовою умовою успіху [5].

Першим, хто став говорити про кризу Європи, був німецький філософ, історик та публіцист, Освальд Шпенглер, у своїй книзі «Присмерк Європи» (1918 р.). Він писав, що «всі без винятку великі утворення: форми релігії, мистецтва, політики, суспільного господарства, наук у всіх культурах одночасно утворюються, закінчуються і згасають... Під цим кутом зору занепад західного світу становить не більше і не менше як проблему цивілізації... Цивілізація – це ті самі крайні й штучні стани, здійснювати які здатен вищий вид людей. Вони – завершення, вони слідує як установлене за встановленням, як смерті за життям, як нерухомість за розвитком. Вони – неминучий кінець, і тим паче з внутрішньою необхідністю до них завжди приходили» [12]. Шпенглер критикував європоцентризм, з позиції якого довгий час трактувалася всесвітня історія. За Шпенглером західна культура переживає глибоку кризу, в якій відмирають або зароджуються нові сили.

Питання того, як кризові явища впливають на сучасний світовий політичний порядок були ґрунтовно досліджені та проаналізовані у роботі іспанського соціолога-постмарксиста, Мануеля Кастельса, який спеціалізується на теорії постінформаційного суспільства, спільно з іншими європейськими авторами, – "Europe's Crises" [5]. Автори використовують слово "кризи" у множині, оскільки нестримна криза Європейського Союзу як інституційної системи впливає з конвергенції різноманітних, взаємопов'язаних криз – фінансової, монетарної, промислової, соціальної, політичної, ідеологічної, моральної, геополітичної, міграційної – які є взаємопов'язаними та водночас відрізняються своїм походженням та розвитком. Орієнтовні відповіді на ці питання розроблені в різних розділах книги. Проте існує спільна авторська теза, яка може пояснити контури інституційної кризи та, таким чином, розв'язати дискусії щодо можливого подолання цієї кризи.

Метою дослідників не було просте розмірковування про майбутнє Європи або створення плану реконструкції Європейського Союзу, – в даний момент є надто багато невизначеностей для того, щоб бути спроможним проектувати майбутні події з будь-якою мірою впевненості. Натомість вони мали на меті повернутись назад до процесу євроінтеграції, зосереджуючи особливу увагу на період з 2008 р. по теперішній час, і прагнути зрозуміти відмінні риси численних криз, що порушували спокій Європи за цей період часу.

За відсутності сильної європейської ідентичності, в умовах дефіциту демократії та кризи політичної легітимності, ЄС не зміг керувати своїми кризовими явищами як єдине інституційне утворення, і не зміг ефективно та гнучко реагувати на багаторазові виклики всередині самого Союзу.

Світова фінансова криза 2008 року призвела до руйнування європейського проєкту, оскільки не існувало інститутів, здатних управляти кризою на загальноєвропейському рівні. Фактично, для того, щоб врятувати євро, Німеччина та Європейський центральний банк запровадили жорстку політику бюджетної жорсткої економії, яка могла тимчасово утримувати боргову кризу, але з високими соціальними витратами з точки зору соціального забезпечення громадян на півдні Європи та в інших країнах, тобто ще більшою ціною з точки зору політичної легітимності європейських інституцій, аж до того моменту, коли Європейський центральний банк та Ангела Меркель, Федеральний канцлер Німеччини з 2005 р., мали змогу згладити свою позицію щодо жорсткої політики після стійкого протистояння з боку різних країн Європейського Союзу [2].

Фінансова криза 2008 року виникла внаслідок широкомасштабних неплатежів на ринку іпотечного кредитування в США, однак, поширення цієї кризи швидко поставило євро під напругу та загостило слабкі сторони, які вже були пристуні в єврозоні. Крім того, політика жорсткої економії, розроблена Німеччиною та Європейською комісією з метою порятунку євро, посилила економічну і соціальну кризу в Європі, особливо в бідніших країнах Південної Європи та серед бідних верств населення. Геополітичні кризи з Росією та близькосхідні війни вичерпували ресурсів і привели ЄС в цілому до міжнародних конфронтацій, які були направлені лише на деяких його членів. І криза біженців, що частково спричинила зарубіжне втручання в Ірак та Сирію (за участю ряду європейських країн), порушила солідарність між державами-членами та суперечила уявленням великих сегментів національного населення, сіяла ксенофобію та антиєвропейські настрої на всій території Союзу [1].

Сьогодні експерти з усього світу сходяться на думці щодо саме фінансового характеру кризи, яка розпочалася вісім років тому: Європа все ще одужує від цього. Щоб уникнути подібних епізодів

у майбутньому, потрібно вживати необхідних заходів для нейтралізації дестабілізуючого потенціалу фінансової системи. Це вимагає щонайменше двох типів дій: перший – аналітичний, а другий – спрямований на посилення інститутів та регулювання в межах ЄС [5].

Проте криза євро та її вплив на політику жорсткої економії були наслідком недосконалого монетарного та фінансового будівництва, яке стало результатом визначення меншості країн, очолюваних Німеччиною, у бік того, щоб зробити інтеграцію більш глибокою та незворотною, – на протипагу явного протистояння Великобританії, Скандинавії та Східної Європи. Подібний аргумент можна було застосувати і на низку європейських політик та сфер, включаючи сільське господарство, торгівлю та імміграцію.

Втечі можна розглядати як тривожний дзвінок, що попереджає нас про те, що час не грає на користь європейців. Ключові перетворення, швидше за все, будуть результатом роботи сил глобалізації, демографії та поширення знань. Це, ймовірно, означає, в тому ж порядку: 1) поширення процесу приватизації (з підйомом Китаю); 2) міста стають політичними акторами в геополітичній грі (при міграції); 3) і великі зміни на ринках праці (з новими технологіями). Освіта знову стане центральним питанням суспільства [11].

У кінцевому підсумку автори наголошують на тому, що процес європейської інтеграції досяг своєї мети, а саме запобігання війнам та конфліктам між його державами-членами але, можливо, інтеграція не була на стільки позитивною на економічному рівні, як ми могли очікувати (або, як ми могли сподіватися). Якщо це твердження має певну істину, процес будівництва Євросоюзу, таким чином, може розглядатися як історія незавершеної справи або як величезна втрачена можливість [5].

В історичній перспективі, коли національні держави мали будувати свою національну ідентичність, вони використовували повноваження національної держави для підтримки своїх інституційних проектів. Але у випадку з ЄС спроба нав'язати ідентичність для виконання європейського проекту викликала сильний опір, який загрожував усьому проекту.

Поняття європейської ідентичності залишалось ілюзорним. Якщо під "ідентичністю" ми розуміємо набір цінностей, які надають символічне значення життю людей шляхом посилення їхнього відчуття приналежності, важко визначити існування сильної та чіткої європейської ідентичності. Самостійно визначена європейська ідентичність дійсно присутня у свідомості багатьох громадян, особливо на відміну від "інших" (від США, азійських культур, до ісламу тощо), але в значній мірі, скоріше вона існує як відмова від "інших", а не як особлива ідентичність, яка цінується і охоплюється сама по собі. Крім того, як показують опитування, що навіть коли самоідентифікація є європейською, вона є слабкою і, як правило, замінюється місцевою, регіональною чи національною ідентичністю, особливо коли кордон ідентичності має бути підтверджений в ситуації кризи [3].

Через дефіцит демократії в європейській інституційній системі кожна криза поглибила б кризу політичної легітимності та розколола б суспільства на "космополітів та місцевих жителів", на Північ та Південь Європи, а також для багатьох – на "нас та їх" [8].

Експерти, серед яких Кастельс М., Чарльз Ф., Браун С., Гілсон К., наголошують на тому, що за рамками цього розділу існує ще більший консенсус стосовно того, що жорстка економія сповільнює, або в окремих випадках перешкоджає відновленню. Проте жорстка економія також мала важливі наслідки для служб охорони здоров'я та системи охорони здоров'я в цілому. Це вплинуло на більшість тих людей, які є вразливими, таких, що мають нестабільну зайнятість або житло, або які мають проблеми зі здоров'ям. Це було пов'язано з погіршенням психічного здоров'я та, як наслідок, зростанням самогубств. Однак це було неминуче. Громадяни таких країн, як Швеція та Німеччина, уникли найгіршої для себе психологічної кризи, тому що мали стабільну систему соціального захисту на рівні держави, на відміну від країн, зі слабкими системами, такими як Греція [6].

Для осіб, які втратили роботу, заповнення порожнього часу є однією з найважчих проблем. Здається, що дні безперервно тягнуться, і люди намагаються знайти способи проведення своїх годин. Перегляд телевізора та повторне виконання дрібних завдань навколо будинку може допомогти скоротити час, але вони також часто пов'язані з гіркотою та приниженням. Хоча проблема заповнення порожнього часу та перетворення самого сенсу часу в життя тих, хто втратив роботу, звичайно не є специфічним для економічної кризи в Європі, але вона отримала свої власні особливості в сучасних умовах.

Сьогодні ЄС потребує стратегії, спрямованої на реагування на міграцію та біженців, але не може створити її. Це визнано в документах ЄС, але відповідні директиви не змогли здійснити цю політику. Натомість європейська політика була встановлена шляхом обхідних угод, таких як таємна

угода між канцлером Меркель та президентом Ердоганом. Послідовна стратегія матиме два основних елементи. Що стосується притулку для біженців, то обов'язок спасіння в таких відчайдушних ситуаціях, як виїзд із Сирії, має бути переосмислений. Що стосується міграції, то таке право є на стільки суперечливим, що залишає суттєві можливості для нелегальних мігрантів [8].

Автори книги "Europe's Crises" говорять про те, що перш за все, будь-яке стабільне політико-інституційне будівництво вимагає певної конвергенції інтересів серед суб'єктів, які створюють ці установи, а також деякої форми спільної ідентичності серед людей, які беруть участь у цьому процесі. У випадку з Європейським Союзом існує консенсус щодо того, що спочатку був оборонний проект, спрямований на те, щоб запобігти виникненню нової війни в Європі, який пізніше використовували кілька провідних діячів для висунення утопічного проекту. Це був проект політичної та економічної еліти без реальної участі, прихильності та повного розуміння більшості громадян. Кожен важливий крок економічної та інституційної інтеграції мав на меті зробити незворотним процес європейського об'єднання, а створення єдиної валюти – євро, є найбезглуздішим вираженням цієї стратегії "фактичного досягнення" [5].

Отже, насамперед, до ЄС треба було залучати традиційні воюючі держави, Францію та Німеччину, а також потужного американського союзника у стримуванні Радянського Союзу, в майбутньому – НАТО, це було необхідним доповненням Європейського Союзу. Проте інтеграція повинна була починатися з економіки, найбільш очевидної необхідності після спустошення війною. Інтегровані ринки потребували ширшої економічної інтеграції, яка пройшла стрибками, щоб досягти часткової грошової та фінансової інтеграції.

Результатом цих різнопланових стратегій інтеграції було побудова складної мережі національних держав з дуже різними економіками та культурами, повна інтеграція яких виявилась б небезпечною. Таким чином, економічно сильний ЄС керував політично невизначеним ЄС, не маючи спільної зовнішньої політики, і гальмував спільне прийняття рішень суперечливими інтересами, які можна було лише пом'якшити, передавши виконавчу владу до Європейської комісії. Підвищення ефективності було досягнуто за рахунок кризи легітимності, оскільки громадяни навколо обурило залежність їхнього життя від рішень, прийнятих єврократами, ледь контрольованими Європейським Парламентом. Зміна місцевої та національної влади на владу Європейського Союзу, з посиленням передачі суверенітету, з часом створювала "дефіцит демократії" представництва в країнах ЄС [10].

Брак законності ускладнювався розширенням Європи, що в свою чергу ускладнило об'єднання навколо чітко затвердженої загальної політики, і все більше ймовірно, що процес прийняття рішень перешкоджав би суперечливим інтересам. Це стримувало здатність ЄС діяти рішуче та гнучко в умовах нагромадженої кризи та посилення тенденції піддавання ринковим силам, що підривало спільне політичне бачення.

Отже, з самого початку, історично європейські інститути не підходили для європейського будівництва. ЄС розпочав амбіційний проект політичного будівництва, який прагнув створити інститути, які б мали характеристики держави, але на практиці створені ним інституції не мали здатності діяти як держава. Це було і залишається державою більше в прагненні, ніж у дійсності. Деякі установи не були добре осмислені і продумані, і вони не були достатньо надійними для вирішення проблем, з якими вони мали справу [7].

Отже, з одного боку, ці кризи є специфічними для Європи, а з іншого боку, вони є невід'ємною частиною криз, які працюють на інших рівнях, як національних, так і надєвропейських. Деякі кризи є специфічно європейськими, або європейськими, і американськими – наприклад, фінансова криза. Інші кризи є глобальними або, принаймні, не обмежуються лише Європою та США, – це, наприклад, криза легітимності політичних систем та традиційних інститутів представницької демократії, криза, яку ми спостерігаємо у багатьох країнах навколо світу. Ці кризи є об'єктивними, і потенційно можуть розглядатися як щось реальне та матеріальне, і в той же час вони є суб'єктивними, комбінацією репрезентацій, переконань, почуттів, емоцій та побоювань, яку важче змінити, але які в результаті є фундаментальним, оскільки в кінцевому підсумку це є основою, на якій громадяни висловлюють або відкликають свою підтримку.

Криза в Європі є багатогранною: вона економічна, фінансова, соціальна та політична. І, як ми можемо побачити, це також культурні, інтелектуальні та моральні кризи, що впливають на саму суть цінностей, які визначають Європу та її ідентичність. Ось чому ми говоримо про кризи Європи – численні кризи, кожна з яких має свої специфічні умови, характеристики та наслідки. Наприклад, відродження расизму, антисемітизму та тероризму – трьох "сил зла", які представляють глибокий виклик європейським гуманістичним цінностям, – це складні процеси, докорінні, з конкретними

історичними поглядами, які можна простежити до 1970-х років і раніше; вони не є новими, вони не є унікальними для Європи, але на європейській землі вони знайшли благодатне підґрунтя і нездатність ЄС ефективно працювати з ними – наприклад, інтеграції та посилення поліцейських та розвідувальних служб послабила європейські інституції та надала допомогу силам націоналістів, які обіцяють більш ефективно реагувати на сучасні виклики, тим самим посилюючи тенденції до фрагментації [5].

Різні аспекти кризових явищ з'явилися в різних історичних моментах часу. Наприклад, не лише фінансова криза, яка спричинила соціальну кризу та поглибила почуття недовіри та невдоволення, а й усі інші кризові сфери викликали зростаючу кризу легітимності – відсутність єдиної, простої логіки або причинної послідовності такого роду. Питання є набагато складнішими, і кожна з багатьох криз, що відбувалися в Європі за останнє десятиліття, має свої умови та наслідки. Але саме взаємозв'язок цих криз, і той факт, що вони не відбуваються в ізоляції, а, скоріше, по відношенню один до одного, протистоять одне одному та підсилюють один одного, а не відмінюють один одного, що робить їх виникнення на стільки значним і послідовним.

Європейські кризові явища безпосередньо чи опосередковано впливають на Україну, її інформаційну присутність та уявлення про неї європейців. Особливо цікавим є дискурс держав, які мають спільний з Україною кордон. Це Угорщина та Польща. Впливовими акторами міжнародних відносин є провідні країни світу, які намагаються сформуванню інформаційний простір не тільки на території своєї держави, а й інших держав. Такими державами є США та Росія. Біполярність на фоні кризи Європи сьогодні залишається основною концепцією політичної структури світу, а світовий політичний порядок визначається країнами-гегемонами. Україна в цій системі відносин асоціюється з такими факторами, як зовнішній борг, фінансова залежність та вплив партнерів-прикордонних держав.

Слід зазначити, що криза ЄС та європейської ідентичності в цілому, як і будь-яка системна криза, може мати свої сценарії розвитку. Як зазначають Чарльз Ф. та Юркова О.В. у «Кризи, основні концептуальні підходи до аналізування суспільних криз», не всі системні кризи є руйнівними. Більше того, регіональні системні кризи можуть створюватися штучно з метою стимулювати уряди держав відповідних регіонів до прояву тих чи інших ініціатив. Очільники Європейського Союзу не раз використовували «кризи крайнього строку» для примушування урядів країн-членів ЄС робити інтеграційні кроки, аби уникнути розвалу регіональної системи, що продукує вигідні для них результати, від яких жодна з партій цих країн не бажала відмовлятися [4].

Європейська інтеграція, швидше за все, буде ефективною, коли вона буде здійснюватися знизу, через активні форми співпраці та участі у різних сферах життя (такі схеми, як програма "Еразмус", добре ілюструють цей процес), а не впорядковані згори і нав'язуються населенню верхівкою. Майбутнє Європи, як видається, витримає всі перепони лише тоді, коли його інститути будуть побудовані таким чином, щоб більш ефективно реагувати, ніж це іноді робить ЄС, відповідно до побажань, потреб та поглядів його населення [11].

Будь-яка майбутня спроба відновити «європейську мрію» повинна спочатку враховувати європейську реальність, з надією зберегти проєкт спільної Європи, у гармонії з самим собою та своїми сусідами, що є ключовою умовою для всього світу.

Бібліографічний список

1. Bartlett, J., Froio, C., Littler, M. and McDonnell, D. New political actors in Europe: Beppe Grillo and the M5S. Demos UK. 2013. URL: http://www.demos.co.uk/files/Beppe_Grillo_and_the_M5S_-_Demos_web_version.pdf?1360766725
2. Bellucci, P., Costa Lobo, M. and Lewis-Beck, M.S. Economic crisis and elections: the European periphery. Electoral Studies 31(3), 2012: 469–71.
3. Brown, S. and Gilson, C. Symbols, trauma and European identity. London School of Economics, 4 May, 2013. URL: <http://blogs.lse.ac.uk/eurocrisispress/2013/05/04/symbols-trauma-and-European-identity/>.
4. Charles F., Юркова О.В. КРИЗИ, основні концептуальні підходи до аналізування суспільних криз (з досвіду міжнародної політології) // Енциклопедія історії України: Т. 5. / Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2008. – 568 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Krizi>
5. Europe's crises / [edited by] Manuel Castells, [and five others]. Cambridge, UK ; Malden, MA : Polity Press, 2017. URL: <https://lccn.loc.gov/2017012651>
6. Hamann, K., Johnston, A. and Kelly, J. Unions against governments: explaining general strikes in Western Europe, 1980–2006. Comparative Political Studies, 2013, 46(9).
7. Held, D. Touching the fuzzy core. TheEuropean.EU. 2014. URL: <http://en.theeuropean.eu/david-held/7981-European-identity-a-way-of-solving-Problems>.

8. Reif, K. and Schmitt, H. Nine second-order national elections – a conceptual framework for the analysis of European election results. *European Journal for Political Research* 1980, 8(1), p. 3–44.
9. Smith, K. Would Brexit spell the end of European defence? LSE, 2015.
URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-end-of-european-defence/>
10. Wiewiorka, M. *The Lure of Anti-Semitism*, trans. K.C. Lobel and A. Declerck. Leiden: Brill, 2007.
URL: <https://brill.com/view/title/12821>
11. Wilson, I. What should we expect of 'Erasmus generations'? *Journal of Common Market Studies*, 2 July. 2011, 49(5). URL: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-end-of-european-defence/>
12. Шпенглер Освальд. Закат Европы. Образ и действительность. Том 1. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=97744>.

References:

1. Bartlett, J., Froio, C., Littler, M. and McDonnell, D. New political actors in Europe: Beppe Grillo and the M5S. Demos UK. 2013. URL: http://www.demos.co.uk/files/Beppe_Grillo_and_the_M5S_-_Demos_web_version.pdf?1360766725
2. Bellucci, P., Costa Lobo, M. and Lewis-Beck, M.S. Economic crisis and elections: the European periphery. *Electoral Studies* 31(3), 2012: 469–71.
3. Brown, S. and Gilson, C. Symbols, trauma and European identity. London School of Economics, 4 May, 2013. URL: <http://blogs.lse.ac.uk/eurocrisispress/2013/05/04/symbols-trauma-and-European-identity/>.
4. Charles F., Yurkova O.V. KRIZI, osnovni kontseptualni pidhodi do analizuvannya suspilnikh kriz (z dosvidu mizhnarodnoyi politologiyi) // *Entsiklopediya istoriyi Ukrayini: T. 5. / Redkol.: V. A. Smoliy ta in. NAN Ukrayini. Institut istoriyi Ukrayini. – K.: V-vo "Naukova dumka", 2008. – 568 s.* URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Krizi>
5. Europe's crises / [edited by] Manuel Castells, [and five others]. Cambridge, UK ; Malden, MA : Polity Press, 2017. URL: <https://lcn.loc.gov/2017012651>
6. Hamann, K., Johnston, A. and Kelly, J. Unions against governments: explaining general strikes in Western Europe, 1980–2006. *Comparative Political Studies*, 2013, 46(9).
7. Held, D. Touching the fuzzy core. *TheEuropean.EU*. 2014. URL: <http://en.theeuropean.eu/david-held/7981-European-identity-a-way-of-solving-Problems>.
8. Reif, K. and Schmitt, H. Nine second-order national elections – a conceptual framework for the analysis of European election results. *European Journal for Political Research* 1980, 8(1), p. 3–44.
9. Smith, K. Would Brexit spell the end of European defence? LSE, 2015.
URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-end-of-european-defence/>
10. Wiewiorka, M. *The Lure of Anti-Semitism*, trans. K.C. Lobel and A. Declerck. Leiden: Brill, 2007.
URL: <https://brill.com/view/title/12821>
11. Wilson, I. What should we expect of 'Erasmus generations'? *Journal of Common Market Studies*, 2 July. 2011, 49(5). URL: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-end-of-european-defence/>
12. Shpengler Oswald. Zakat Evropy. Obraz i deystvitelnost. Tom 1. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=97744>.

Osmolovska A. O. Economic, political and social crisis of Europe in the 21st century

The article identifies current trends and prerequisites for the emergence of the European Union crisis in the 21st century. The research outlined in this article explains how and how controversial the process of European unification was; how the consequences of this process in the form of multiple intertwined crisis phenomena affect the current world political order in general and, in particular, Ukraine. The author has reviewed and analyzed the work of the Spanish post-Marxist sociologist, Manuel Castells, who specializes in the theory of the post-information society, together with other European authors – "Europe's Crises". The authors of this book were intended to return to European integration, focusing on the period from 2008. to the present, and strove to understand the distinctive features of numerous crises that disturbed the peace of Europe during this period of time. The factors of the formation of the concept of European and national identity were considered. This article states that in the case of the EU, an attempt to impose the identity for the implementation of the European project has provoked strong resistance that threatened the project. The process of European integration achieved its goal, namely the prevention of wars and conflicts between its member states, but, perhaps, the integration was not as positive at the economic level as we could expect. It should be noted that today the EU needs a strategy to respond to migration and refugees, but cannot create it. This is recognized in EU documents, but the relevant directives have failed to implement this policy. The article states that the crisis in Europe is multifaceted: it is economic, financial, social and political crisis. And, as we can see, these are also cultural, intellectual and moral crises that affect the very essence of the values that define Europe and its identity. The fact that European crisis phenomena directly or indirectly influence Ukraine, its information presence and ideas of Europeans about Ukraine is unconditional.

Key words: EU crisis, European identity, world political order, eurointegration, financial crisis, national states.